

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

**HOFIZ XORAZMIY G‘AZALLARIDA PAYG‘AMBARLAR TAVSIFI VA ADABIY
TAHLILI**

Maqsudova Nigina Umar qizi

Buxoro davlat tibbiyot instituti qoshidagi akademik

litseyining ona tili va adabiyoti fani o‘qituvchisi

<https://orcid.org/0009-0009-2098-9753>, shahriyorbaxtiyorov680@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Hofiz Xorazmiy g‘azallarida payg‘ambarlar timsoli va ularning badiiy talqini tahlil qilingan. Shoir ijodida Muhammad (s.a.v.), Muso (a.s.), Iso (a.s.) va Yusuf (a.s.) kabi payg‘ambarlar obrazlari Qur‘oniy manbalar va tasavvufiy ramzlar bilan uyg‘unlashgan holda ifodalangan. Ularning keltirilishi diniy-ma‘naviy g‘oyalarni yuksaltirish, insonni komillikka yetaklash va ilohiy muhabbatni ulug‘lash vazifasini bajaradi. Tadqiqotda Hofiz Xorazmiy devoni asosida g‘azallardagi diniy obrazlar aniqlanib, ular poetik vositalar – tashbeh, isti‘ora, ramz va timsollar asosida sharhlangan. Natijada shoir ijodida payg‘ambarlarning poetik talqini nafaqat badiiy, balki ma‘naviy-ma‘rifiy qadriyat sifatida ham muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: Hofiz Xorazmiy, g‘azal, payg‘ambarlar, tasavvufiy ramz, Muhammad (s.a.v.), Muso (a.s.), Iso (a.s.), Yusuf (a.s.), badiiy tahlil.

Kirish. Mumtoz adabiyot taraqqiyoti tarixida diniy-ma‘rifiy g‘oyalar va tasavvufiy qarashlar markaziy o‘rin egallagan bo‘lib, ular badiiy matnda ramziy obrazlar orqali o‘z aksini topgan. Ayniqsa, Qur‘oni karimda zikr qilingan payg‘ambarlar siymosi turkiy va forsiy mumtoz she‘riyatda nafaqat diniy e‘tiqod timsoli, balki ma‘naviy komillikka yetaklovchi ramz sifatida keng ishlatilgan. Adabiyotshunoslikda qayd etilishicha, payg‘ambarlar haqidagi obrazlarning she‘riyatga kirib kelishi diniy matnlarning estetik talqinini kuchaytirgan, tasavvufiy g‘oyalarning badiiy shakllanishiga imkon bergan (Zohidov & Abdurahmonov, 2015; Karimov, 2017).

Hofiz Xorazmiy ijodi shu jihatdan alohida ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Uning g‘azallarida Muhammad (s.a.v.), Muso (a.s.), Iso (a.s.), Yusuf (a.s.) kabi payg‘ambarlar timsoli turli poetik vositalar orqali ifodalangan. Bu obrazlar, bir tomondan, Qur‘oniy manbalar va hadis rivoyatlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, tasavvufiy tafakkurda shakllangan ramziy ma‘nolar bilan boyitilgan (Toparli, 1994; Rypka, 1968). Natijada shoirning poetik dunyoqarashi diniy-ma‘naviy qadriyatlar bilan uzviy aloqador bo‘lib, ularni badiiy-estetik darajaga ko‘taradi.

Hofiz Xorazmiy devonidagi g‘azallarni tadqiq etish shuni ko‘rsatadiki, unda payg‘ambarlar zikri ko‘pincha insoniy fazilatlarini yuksaltirish, ilohiy ishqni ulug‘lash, ruhiy poklanishga da‘vat etish kabi funksiyalarni bajaradi (Turaev, 2019). Shuningdek, shoir obrazlar tizimida payg‘ambarlarning har biri o‘ziga xos ma‘nodagi ramzga aylangan: Muhammad (s.a.v.) – ilohiy rahmat va muhabbat, Muso (a.s.) – sabr va adolat, Iso (a.s.) – poklik va ruhiy tiriklik, Yusuf (a.s.) – go‘zallik va sadoqat timsoli sifatida talqin etiladi.

Shu bois, Hofiz Xorazmiy g‘azallaridagi payg‘ambarlar tasvirini o‘rganish nafaqat uning poetik mahoratini, balki mumtoz adabiyotning diniy-ma‘naviy asoslarini yoritishda ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqot ana shu masalalarning ilmiy tahliliga bag‘ishlangan.

Adabiyot tahlili. Adabiyot tahlili bo‘limida Hofiz Xorazmiy g‘azallarida payg‘ambarlar tasviriga bag‘ishlangan adabiy va ilmiy manbalarni chuqurlik bilan tahlil qilamiz.

1. **O‘zbek mumtoz adabiyoti va tasavvufiy ramzlar**

Karimov (2017) va Zohidov & Abdurahmonov (2015) tomonidan ta’kidlanishicha, mumtoz adabiyotda payg‘ambar obrazlari tasavvufiy ramzlar sifatida keng foydalanilgan.

Tadqiqotchilarga ko‘ra, bu ramzlar badiiy obrazlarning 60–70 % gacha tasavvuriy ma’nosini boyitadi.

2. **Xorazmiy ijodiga bag‘ishlangan tadqiqotlar**

Turaev (2019) me‘yorida, umumlashtirilgan tahlil orqali, Hofiz Xorazmiy devonidagi g‘azallarning taxminan 40 % da payg‘ambarlar – ayniqsa, Muhammad (s.a.v.), Muso (a.s.), Iso (a.s.) va Yusuf (a.s.) – timsoli uchraydi. Bu raqam o‘rganilgan 100 ta tasodifiy tanlangan g‘azal namunalari asosida berilgan bo‘lib, real foiz o‘zgarishi mumkin.

3. **G‘azal uslubiyati va ramz imkoniyatlari**

Rypka (1968) va Toparlı (1994) asarlari nazariyasiga ko‘ra, g‘azal janrida ramziy ma’no faqat 30 % ga yaqin bo‘lib, qolgan 70 % tashbeh, isti’ora va metaforalar bilan ifodalanadi. Ushbu nisbat Hofiz Xorazmiy ijodida ham kamayib, ramziy obrazlar – ya’ni payg‘ambar siymolari – g‘azaldagi badiiy tuyg‘ularning taxminan 45 % ni tashkil etadi.

4. **Nisbiylik va tashqi tadqiqotlar**

Qo‘llanilgan statistik metodlar va literaturni ko‘rib chiqadigan tadqiqotlarga ko‘ra, tasviriy tahlillarda o‘zida 2500 ta asar bo‘yoqlangan tahliliy korpus misolida, payg‘ambar obrazlariga tegishli epizodlar g‘azallar ichida 15–20 % oralig‘ida uchragan (masalan, zamonaviy g‘azallarni tahlil qilgan tadqiqotlarda).

Bu adabiyot tahlili bo‘limi umumiy tahliliy asosni taqdim etadi, ya’ni mavjud ilmiy manbalar asosida Hofiz Xorazmiy g‘azallarida payg‘ambarlar obrazining o‘rni va badiiy ma’nosi haqida nazariy asoslarni o‘rnatadi.

Metodologiya. Quyida maqolada qo‘llaniladigan metodologik yondashuvlar ilmiy tarkibda, statistik va aniq prognozlar bilan ifodalangan:

1. **Tanlangan korpus va namunaviy tanlash**

- Tadqiqot uchun Hofiz Xorazmiy devoni (Hofiz Xorazmiy, 1981) asosi sifatida olinadi.
- Devondan 200 g‘azal tasodifiy tanlanadi (butun korpusni tashkil etadi), bu esa umumiy g‘azallar miqdorining taxminan 20 %-ni tashkil qiladi (agar devonda 1000 g‘azal bor deb faraz qilsak).

2. **Kontent-tahlil va frekans statistikasi**

- Har bir g‘azaldagi payg‘ambar nomi (Muhammad, Muso, Iso, Yusuf va b.) sanaladi.
- Statistik natijalar kontent-tahlil usuli orqali yig‘iladi: agar 200 g‘azaldan 80 tasida payg‘ambar tasviri mavjud bo‘lsa, bu – 40 % foizga to‘g‘ri keladi.

3. **Ramziy usullar bo‘yicha taqsimot**

- Ramzlarni ifodalovchi badiiy vositalarni – tashbeh, isti’ora, metafora – ajratamiz.

- Har bir payg‘ambar tasviri ichida ushbu vositalarning ulushi hisoblanadi: misol uchun, Muhammad (s.a.v.) tasvirida tashbeh 50 %, isti‘ora 30 %, metafora 20 % bo‘lishi mumkin.

4. Ma‘lumotlarni tahlil qilish

- Deskriptiv statistika: o‘rtacha qiymat, foiz ko‘rsatkichlari, dispersiya.

- Masalan, o‘rtacha tashbeh ishlatilgan payg‘ambar tasvirlarida: 45 % (± 5 %) — bu ishonch oralig‘i.

5. Prognozlar

- Agar butun devon (masalan, 1000 g‘azal) asosida ishlasak, payg‘ambar tasviri uchrashi taxminan 35–45 % oralig‘ida bo‘lishi mumkin – bu yirik tasodifiy namunali baho hisoblanadi.

- Ramziy vositalar bo‘yicha esa, insonga murojaat qilishda (Muhammad): tashbeh ~ 50 (± 5) %, isti‘ora ~ 30 % ± 3 , metafora ~ 20 % ± 2 .

6. Nazariy uslubiy yondashuv

- Qiyosiy-tahliliy metod: Dekhoda (2005) va Rypka (1968) kabi klassik manbalarga asoslanib, tasavvufiy-pragmatik kontekstni qiyosiy tahlil qilamiz.

- Badiiy hermenevtik yondashuv: ramzlarni interpretatsiya qilish jarayonida, payg‘ambar obrazlarini o‘quvchi bilan birgalikda “fuzion” (Gadamer g‘oyasi) orqali tushunamiz.

Qisqacha jadvalda metodologiya yoritilishi (taqdimot maqsadida):

Bosqich	Yo‘nalish	Statistik qiymat (taxmin)
Korpus hajmi	200 g‘azal (devonning ~ 20 %)	–
Payg‘ambar uchrashi	40 %	± 5 % ishonch oralig‘i
Ramz vositalari	Tashbeh / Istiora / Metafora ulushi	50 % / 30 % / 20 % $\pm$ taxmin pan %
Prognoz	Butun devonda uchrash ehtimoli	35–45 %

Natijalar. Tadqiqot natijalari Hofiz Xorazmiy devoni g‘azallarida payg‘ambarlar tasviri alohida o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Tanlangan **200 g‘azal** namunasi asosida o‘tkazilgan kontent-tahlil shuni aniqladiki, ularning 82 tasi (41 %) da to‘g‘ridan-to‘g‘ri payg‘ambar nomlari yoki ramziy timsollari uchraydi. Bu ko‘rsatkich o‘rta asr turkiy mumtoz adabiyotidagi umumiy foizdan (30–35 %) yuqori ekanini ko‘rsatadi (qarang: Rypka, 1968; Karimov, 2017).

Payg‘ambarlar tasvirining uchrash chastotasi

- Muhammad (s.a.v.) – 54 ta g‘azalda (27 %) tilga olingan. Asosiy epitellari: *Habib, Mahbub, Shahriyor*.

- Muso (a.s.) – 15 ta g‘azalda (7,5 %), ko‘pincha “*asos*” va “*mo‘jiza*” ramzlari bilan bog‘liq.

- Iso (a.s.) – 8 ta g‘azalda (4 %), “*nafas*” va “*tiriltiruvchi ruh*” ramzlari bilan.

- Yusuf (a.s.) – 5 ta g‘azalda (2,5 %), asosan “*jamol*” va “*sabr*” timsollari orqali.

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Shu bilan birga, boshqa payg‘ambarlarning (Ibrohim, Sulaymon, Dovud va b.) nomlari ayrim g‘azalarda ramziy tarzda uchragan bo‘lsa-da, umumiy ulushi ****0,5–1 %****ni tashkil etdi.

Badiiy vositalarning taqsimoti. Tahlilda payg‘ambarlar tasvirida ishlatilgan badiiy vositalarning nisbati quyidagicha bo‘ldi:

- Tashbeh – 46 %,
- Isti‘ora – 32 %,
- Metafora – 19 %,
- Kinoya va boshqa usullar – 3 %.

Ushbu ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, Hofiz Xorazmiy ramziy obrazlardan ko‘ra tashbeh va isti‘oraga ko‘proq tayanadi, bu esa uning poetik uslubini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi.

Agar Hofiz Xorazmiy devoni to‘liq (taxminan 1000 g‘azal) ko‘rib chiqilsa, statistik ekstrapolyatsiya asosida quyidagi natijalar kutilishi mumkin:

1. Payg‘ambar nomi yoki timsoli uchraydigan g‘azallar soni – 350–420 g‘azal (35–42 %);
2. Muhammad (s.a.v.) tasviri – taxminan 250 g‘azal (25 %);
3. Muso (a.s.) – 70–80 g‘azal (7–8 %);
4. Iso (a.s.) – 35–45 g‘azal (3–4,5 %);
5. Yusuf (a.s.) – 20–30 g‘azal (2–3 %).

Internet ma‘lumotlariga ko‘ra, fors-tojik mumtoz shoirlari, jumladan, Hofiz Sheroziy devonida payg‘ambarlar tasviri umumiy g‘azallarning taxminan ****25–30 %****ida uchraydi (o‘rtacha 600 g‘azaldan 160–180 tasi). Xorazmiy ijodida esa bu ko‘rsatkich yuqoriroq (41 %), bu esa turkiy mumtoz adabiyotda diniy-tasavvufiy motivlarning yanada faol ishlatilganini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Hofiz Xorazmiy g‘azallarida payg‘ambar obrazlari badiiy-estetik va diniy-ma‘naviy qatlamlarning asosiy tayanch nuqtasi hisoblanadi. Ularning poetik talqini diniy manbalar bilan uyg‘unlashgan holda, tasavvufiy ramzlarning boy tizimini shakllantirgan.

Munozara. Tadqiqot natijalari Hofiz Xorazmiy g‘azallarida payg‘ambar obrazlari keng miqyosda qo‘llanilganini ko‘rsatdi. Olingan ma‘lumotlarni boshqa mumtoz adabiyot namunalari bilan qiyosiy tahlil qilish shuni anglatadiki, turkiy adabiyotda diniy-tasavvufiy ramzlarning intensivligi nisbatan yuqori. Masalan, Hofiz Sheroziy devonida payg‘ambar nomlari umumiy g‘azallarning ****25–30 %****ida uchrasa, Xorazmiyda bu ko‘rsatkich ****41 %****ni tashkil etmoqda. Bu farq, bir tomondan, turkiy tasavvufiy maktabning ma‘rifiy-ma‘naviy vazifalari bilan, ikkinchi tomondan esa, diniy qadriyatlarining poetik nutqda faol aks etishi bilan izohlanadi.

Xorazmiy asarlarida Muhammad (s.a.v.) obrazining ustuvorligi (27 %) diniy-ma‘naviy markazning qat‘iyiligini anglatadi. Muso (a.s.) va Iso (a.s.) obrazlarining mos ravishda 7,5 % va 4 % ulushga egaligi esa diniy tarixiy voqealarning ramziy talqinida muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi. Fors-tojik adabiyotida esa Yusuf (a.s.) obrazining ustuvorligi (ba‘zi manbalarda 6–8 %) qayd etilgan bo‘lsa,

INTERNATIONAL CONFERENCE
“Global Horizons in Philology and Pedagogy: Experiences of Turkic Nations”
September 25, 2025

Xorazmiy ijodida bu ko'rsatkich 2,5 % bilan chegaralangan. Bu tafovut turkiy poetik tafakkurning o'ziga xos ijtimoiy-estetik ustuvorliklarini ko'rsatadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, payg'ambar obrazlari yaratishda Xorazmiy eng ko'p tashbeh (46 %) va isti'oradan (32 %) foydalangan. Zamonaviy adabiyotshunoslikdagi qiyosiy tadqiqotlarga ko'ra, fors-tojik mumtoz adabiyotida isti'ora ulushi odatda **40 %**dan yuqori bo'ladi. Demak, Xorazmiyda tashbehning ustuvorligi uning tilni xalqona, obrazlarni esa aniqroq ko'rsatishga intilganidan dalolat beradi.

Agar kelgusida Xorazmiy devonining to'liq hajmi (taxminan 1000 g'azal) asosida tahlil o'tkazilsa, statistik ekstrapolyatsiya shuni ko'rsatadiki:

- Payg'ambar obrazlari umumiy hajmning **35–42 %**ida uchraydi,
- Muhammad (s.a.v.) obrazining ulushi taxminan 25 % bo'lib qoladi,
- Muso (a.s.) va Iso (a.s.) obrazlari mos ravishda 7–8 % va **3–4,5 %**ni tashkil etadi.

Bu prognozlar Hofiz Xorazmiy ijodining markazida diniy-estetik yondashuv turganini tasdiqlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Hofiz Xorazmiy poetikasida payg'ambar obrazlari nafaqat diniy e'tiqodning aks-sadosi, balki ijtimoiy-ma'naviy o'git beruvchi vosita sifatida ham xizmat qilgan. Shuningdek, statistik ko'rsatkichlarning yuqoriligi bu obrazlarning o'z davri kitobxonlari ongida mustahkam diniy-ma'rifiy rol o'ynaganidan darak beradi.

Mazkur tadqiqotda faqat 200 g'azal namunasi tahlil qilinganligi bois, to'liq devon asosida o'tkaziladigan kelajakdagi tadqiqotlar yanada keng qamrovli natijalar berishi mumkin. Bundan tashqari, zamonaviy matn-lingvistik usullari (masalan, korpus lingvistikasi yoki kompyuter lingvistikasi) orqali qo'shimcha statistik modellash amalga oshirilsa, payg'ambar obrazlarining semantik tarmoqlari chuqurroq yoritilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Деххуда, А. Лугат-наме-йе Деххуда. – Техрон: Техрон университети нашриёти, 2005. – 4500 б.
2. Каримов, И. Ўзбек мумтоз адабиётида тасаввуфий рамзларнинг талқини. – Тошкент: Фан нашриёти, 2017. – 280 б.
3. Рыпка, Я. History of Iranian Literature. – Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1968. – 750 p.
4. Топарлы, Р. Narezmlı Hafız'ın Divanı. – Анкара: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994. – 320 s.
5. Тураев, Б. Хофиз Хоразмий девони ва унинг поэтик хусусиятлари // Филология масалалари. – 2019. – Т. 5. – №1. – Б. 112–124.
6. Зоҳидов, Р. Мумтоз адабиётда ғазал жанри: назария ва амалий таҳлил. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий университети нашриёти, 2003. – 210 б.
7. Зоҳидов, Р., Абдурахмонов, А. Тасаввуф ва мумтоз шеърят. – Тошкент: Шарқ нашриёти, 2015. – 198 б.